

Veidrodžiai be interjerų: kišeniniai, rankiniai ir pastatomi veidrodėliai, šukės

Indrė Užuoaitė

Vilniaus dailės akademija, Maironio g. 6, LT-01124 Vilnius

El. paštas: indre.uzuotaite@gmail.com

Straipsnis skirtas veidrodžių, nesusietų su interjeru arba baldais, istorijai Lietuvoje. Tyrimo objektas – kišeniniai, rankiniai, pastatomi veidrodžiai bei šukės – sudaro mažųjų veidrodžių grupę, kurią vienija sąlyginai nedideli¹ išmatavimai ir aiškiai apibrėžta asmens tualetu paskirtis. Aptariama veidrodžių grupė yra sudaryta pasirinkus atmetimo principą – jai priskirti veidrodžiai, kurie nėra integruota interjero dalis, nėra įmontuoti į baldus – apskunkina tiek paties objekto analizę, tiek ir šaltinių bei literatūros paiešką. Chronologinės tyrimo ribos – nuo XIV a., kuriuo datuojami seniausi tiesiogiai su veidrodžiais susiję archeologiniai radiniai, iki XX a. I pusės, kai įsigalėjo masinė, industrinė gamyba. Straipsnio tikslas – iš fragmentiškos medžiagos susidaryti kuo išsamesnį vaizdą apie mažuosius veidrodžius Lietuvoje, jų naudojimą, nešiojimą, formų ir funkcijų kitimą. Straipsnyje svarbu aptarti ir socialinį temos aspektą – tekste „išnyra“ veidrodėlių savininkų asmenybės, kurių lytis, socialinis ir finansinis statusas padeda įkontekstinti veidrodėlius ir jų naudojimo praktikas.

RAKTAŽODŽIAI: kasdienybės istorija, kišeniniai veidrodėliai, rankiniai veidrodėliai, aprangos istorija, tualetas, higienos istorija, veidrodžių šukės

Paradoksalu, tačiau kišeniniai, rankiniai ir kiti mažieji veidrodėliai, anksčiausiai atsiradę ir neabejotinai labiausiai išplitę, veidrodžių istorijos tyrime, regis, yra periferinė tema. Prie tokios išvados veda šaltinių ir istoriografijos trūkumas. Iki šiol Lietuvos veidrodžių paveldo tyrime² mažieji veidrodėliai turto inventoriuose (kurie yra vieni pagrindinių rašytinių šaltinių grupių tyrinėjant interjero veidrodžius) aptinkami itin retai³. Tačiau negalima ignoruoti prielaidos, kad dalį šių veidrodėlių turto sąrašuose „paslepia“ ypač lakoniškai ir nedetalūs įvardijimai („mažas veidrodis“, „mažesnis veidrodis“), iš kurių sunku spręsti, kokio tipo veidrodis minimas. Tyrimą palengvina vizualinė medžiaga, pavyzdžiui, išlikę XIX a. – XX a. I pusės katalogai ir kainoraščiai, pristatantys industrinės gamybos produkciją, su prekes reprezentuojančiais grafiniais atvaizdais. Vienu iš tokių katalogų⁴ remiamasi ir šiame straipsnyje.

1 Palyginti su interjerus dekoruojančiais veidrodžiais.

2 Veidrodžių paveldo tyrimai Lietuvoje dar tik pradedami. Esamos negausios publikacijos yra šio straipsnio autorės (Užuoaitė 2010. 15: 135–136; 2014: 157–174), kuri rengia mokslinę disertaciją veidrodžių istorijos tema.

3 Pvz., iš 258 veidrodžių, minimų dvarų turto nusavinimo dokumentų byloje (KPC. F. 17. Ap. 2), tik du įvardyti kaip „rankiniai veidrodžiai“.

4 *Т-во Бр. М. и В. Иссерлинь оптовый прейсь-куранть* 1912. Pramoninės produkcijos katalogai leisti nuo XVIII a. pab., tačiau tokių, kurie parodytų Lietuvoje funkcionavusius gaminius, praktiškai neišliko. Išlikusieji – XIX a. pab. – XX a. pr.

Apie mažuosius veidrodžius galima rasti keletą skirtingų sričių tyrėjų straipsnių, adresuotų konkreitiems pavieniams objektams: archeologo Vito Valatkos straipsnis „Seniausi veidrodžiai Lietuvoje“⁵, pristatantis kapavietėje rastus du veidrodėlius, išeivių spaudoje aprašyta tarpukariu Kauno veidrodžių fabrike „Reflex“ gaminta kišeninių veidrodėlių serija⁶. Atskira straipsnių grupė – Vilniaus žemutinės pilies archeologiniais tyrinėjimais paremti straipsniai, pristatantys medines veidrodžių dėžutes ir rėmus⁷ bei rusų ir vokiečių archeologų tyrimai apie XIV–XV a. veidrodėlių dėžutes⁸. Archeologinių tyrinėjimų ataskaitose pateikta nepublikuota medžiaga apie pavienius stiklinius veidrodėlius, rastus XVII a. įkapėse⁹.

Iki šiol veidrodžių tema vertingiausia prancūzų meno istorikės Sabine Melchior-Bonnet monografija „Veidrodžio istorija“¹⁰, kuri, deja, atskirai neaptaria mažųjų veidrodėlių – jie fragmentiškai minimi bendrame veidrodžių istorijos kontekste. Antrasis vertingas užsienio autoriaus darbas šia tema – įvadinis katalogo tekstas, įvairiais aspektais aptariantis XVIII–XIX a. veidrodžius Amerikoje¹¹. Iš Lietuvos tyrėjų darbų reiktų paminėti Kazio Strazdo monografiją „Lietuvos stiklas nuo seniausių laikų iki 1940 metų“¹², kurioje veidrodžiai pateikiami kaip vieni iš stiklo dirbinių. Iki šiol tai daugiausia dėmesio veidrodžiams skyręs tyrimas Lietuvoje.

Reiktų pabrėžti, kad šis tekstas, pasakojantis apie stiklinius veidrodžius, aplenkia jų metalinius pirmtakus, tai pasakytina ir apie visą veidrodžių istorijos tyrimą Lietuvoje. Priežasčių gali būti ne viena, bet svariausia iš jų – neturime išlikusių metalinių veidrodžių pavyzdžių. Lietuvos archeologai nė vieno metalinio radinio nėra identifikavę kaip veidrodžio, jų nepavyko rasti ir muziejų fonduose. Išimtį sudaro Nacionalinio M. K. Čiurlionio dailės muziejaus M. Žilinsko galerijoje taikomosios dailės nuolatinėje ekspozicijoje esantys trys bronziniai rankiniai veidrodėliai iš Kinijos. Tačiau šių eksponatų neaptarsime, nes jie nebuvo Lietuvoje naudoti daiktai, o į galerijos ekspoziciją pateko iš privačios Aleksandro Račkaus kolekcijos. Žinoma, išlieka tikimybė, kad šaltiniuose minimi veidrodėliai, kurių medžiagiškumas nedetalizuotas, gali būti ir metaliniai: „Maži plieno veidrodėliai labai populiarūs. Jie perkami mugėse arba pas galanterininką.“¹³ Tačiau pastaroji citata kalba apie XVI–XVIII a. Prancūzijos realijas, ir, šiuo metu neturėdami papildomų įrodymų apie metalinių veidrodžių naudojimą Lietuvoje, visus minimus veidrodžius laikysime stiklo dirbiniais.

5 Valatka 1973: 59.

6 Lapas 2013. 104: 10–11.

7 Kaminskaitė 2007: 195–237; 2010: 298–303; Pukienė 2009: 95–111.

8 Рыбина 1993: 101–119; Krueger 1995: 209–248.

9 Valatka 1972; Ramanauskienė 2010.

10 Melchior-Bonnet 2005.

11 Donaghy Garrett 1992.

12 Strazdas 1992.

13 Melchior-Bonnet 2005: 30.

Tiriant mažųjų veidrodžių istoriją tenka remtis skirtingomis kasdienybės istorijos sritimis, pateikti netiesioginių šaltinių duomenis. Tai lemia fragmentišką ir chronologiškai kiek netolygų pasakojimo būdą, tačiau leidžia parodyti iki šiol menkai aptartus veidrodžių panaudojimo aspektus.

Veidrodėlių vieta mados istorijoje

Viena iš kasdienybės istorijos sričių – aprangos ir mados istorija, kurioje nešiojamas veidrodėlis buvo ne tik tualetinis reikmuo, bet atliko ir dailaus aksesuaro vaidmenį. Derinami prie damos ar vyro aprangos veidrodžiai iš dalies buvo dekoratyvus reprezentatyvaus kostiumo elementas – aksesuaras. Veidrodžiais ar, tiksliau, veidrodiniais paviršiais buvo dekoruojami drabužiai, papuošalai bei aksesuarai, kaip antai vėduoklė, šukos¹⁴. Vis dėlto svarbiausia jo funkcija – atspindėti asmenį – neturi tiesioginio ryšio su apranga. Dėl šios priežasties kostiumo istorijos kontekste veidrodžiai minimi retai.

Sekant Europos kostiumo istoriją galima pasakyti, kaip aprangos raida keitė veidrodžių nešiojimo principus. Rūta Guzevičiūtė, Europos kostiumo raidai skyrusi monografiją¹⁵, fiksuoja kelias smulkių daiktų nešiojimo pozicijas. Pirmoji – pakabinamas ant juosmenį juosiančios grandinės bei diržo: „Sunki auksinė grandinė juosia liemenį ir kabo priekyje, – tai vis dar ta pati „ikikišeninių“ rūbų konstrukcija, prie kurios tvirtinamas flakonėlis su ambra, stručių plunksnų vėduoklė, kurios spalva priderinta prie tualetu. Buvo pradėti gaminti ir svogūnų formos laikrodžiai, puošti brangakmeniais bei inkrustacijomis ir tvirtinami prie diržo plačiomis plokščiomis grandinėlemis. Be to, prie diržų ir grandinės buvo tvirtinami medaus pripildyti flakonai – blusgaudžiai <...>. Be kitko, prie diržo kabojo *necessaire* su *ruge*, pomada, pudra arba nedidelės sidabro ar dramblio kaulo dėžutės su „musyėmis“ iš juodos taftos, pleistro.“¹⁶ Nors šiame XVII a. aprangos istorijai skirtame tekste autorė veidrodėlių nemini, tačiau ankstyvesnio laikotarpio (XIV–XVI a.) kostiumo aprašyme veidrodėlis įvardijamas tarp aksesuarų, tvirtinamų prie diržo¹⁷. Be to, būtinybę nešiotis veidrodį viešumoje išduoda muselių mada: „Greitai prilipdyti musytę vienoje ar kitoje vietoje buvo taip pat įprasta, kaip šiuolaikinei moteriai pasipudruoti nosį.“¹⁸

Antroji pozicija atsirado XVII a. kartu su vyriško kostiumo naujove – kišenėmis. Pirmasis europiečio rūbas su kišenėmis buvo prancūziškas *justaucorps* (pranc. slystantis, priglundęs prie kūno) – „trumpo palto arba ilgo švarko prototipas“¹⁹. Kartu su veidrodėliais kišenėse laikyta nosinės, akiniai, tabakinės. Tiesa, Lietuvoje šio rūbo vyrai

¹⁴ Matušakaitė 2003: 219; Krueger 1995: 245–246.

¹⁵ Guzevičiūtė 2004.

¹⁶ Ten pat: 115.

¹⁷ Ten pat: 83.

¹⁸ Ten pat.

¹⁹ Ten pat: 122.

nešiojo, tačiau pats kišenės, kaip aprangos elemento, principas kartojosi – Marija Matuškaitė mini laikrodžius, nešiotus „žipono“ kišenėlėje bei kelnų kišenėse²⁰. Nuo šios aprangos detalės kilo *kišeninių* veidrodžių pavadinimas. Sunku pasakyti, kada šis terminas imtas taikyti plačiau, – juo įvardijami visi maži kaip aprangos aksesuaras nešiojami veidrodžiai.

Trečioji smulkių daiktų nešiojimo pozicija – įvairių tipų moteriškos rankinės. Rankinės kildinamos iš rankdarbiams skirtų dekoruotų maišelių: „Rankose moterys dažniausia nešiosios nedidelį skėtį nuo saulės ir ant ilgos šilkinės virvelės – siuvinėtą kapšiuoką, vadinamą *ridicule*. Rašoma, kad rankinukai *ridicule* atsirado todėl, kad tiesios siauros suknelės iš plonų permatomų audinių neturėjo kišenių, o rankdarbius ar įvairias tualetines smulkmenas reikėjo kaip nors nešioti. Čia pamirštama, kad jau rokoje rankinukai *pompadour*, tiesa, kiek didesni ir skirti rankdarbiams, buvo gana plačiai paplitę. Patsai pavadinimas, *ridicule* (pr. juokingas), matyt, todėl ir atsiradęs, kad šie rankinukai buvo juokingai maži.“²¹ Taigi, pirmosiose rankinėse nešioti ne tik rankdarbiai, bet ir tualetinio reikmenys, tikėtina, ir veidrodžiai. Vieni pirmųjų lietuviškų rankinių variantų – XVIII a. LDK moterų nešioti prie diržo pritvirtinti, gėlėmis siuvinėti krepšeliai, pasak Matuškaitės, papildantys tualetą²². Tyrėja nemini, ką moterys nešiodavosi šiuose krepšeliuose, bet smulkūs tualetinio reikmenys yra vienas iš įtikimų variantų. Prie veidrodžių, kaip tualetinių reikmenų, šiame tekste sugrįšime vėliau ir išsamiau juos paanalizuosime.

Ankstyvųjų kišenių veidrodžių forma ir konstrukcija

Deja, aptartuose aprangos istorijos tyrimuose nedetalizuota, kokios buvo nešiojamų veidrodėlių – aksesuarų formos. Ši situacija atskleidžia tyrimo keblumą – apie mažųjų veidrodėlių formas, medžiagiškumą ankstyvieji rašytiniai šaltiniai nesuteikia išsamesnės informacijos, dažniausiai apsiribojama vien paminint veidrodėlį. Šią spragą užpildo Melchior-Bonnet teiginys, kad kišeniniai veidrodžiai buvo laikomi apvaliose arba kvadratinėse dėžutėse iš dramblio kaulo arba medžio (juodmedžio, kriaušės medžio), kurios grandinėmis prikabinamos prie diržo²³. Kad šio tipo veidrodžiai nešioti ir Lietuvoje, patvirtina archeologiniai tyrinėjimai.

Iki šiol ankstyviausi archeologiniai radiniai, tiesiogiai susieti su veidrodžiais, yra medinių veidrodžių dėžučių dalys, rastos Vilniaus žemutinės pilies teritorijoje (1–2 pav.). Tyrėjai jas identifkavo remdamiesi kitų šalių metalinių radinių analogais: „apvalios formos dirbinius su apskritu įdubimu centrinėje dalyje bei nedidelėmis skylutėmis centre ir šalia krašto slavų archeologai neseniai priskyrė prie veidrodžių

20 Matuškaitė 2003: 263.

21 Guzevičiūtė 2004: 184.

22 Matuškaitė 2003: 333.

23 Melchior-Bonnet 2005: 31.

1–2 pav. XIV–XV a. veidrodžio dėžutės rėmelis, rastas Vilniaus žemutinės pilies Valdovų rūmų teritorijoje. E. Ožalo 2003 m. tyrinėjimai. Iš: *Pilių tyrimo centras „Lietuvos pilyės“*, Md 54

dėžučių“.²⁴ Metalinius dirbinius klasifikavusi Elena Rybina išskiria du tipus: „futliarą“, kurio viršutinės ir apatinės dalių kraštai sandariai užsidaro, sudarydami kapsulę, ir dėžutę su atvirais kraštais²⁵. Remdamiesi lietuviška istoriografija²⁶, šiame darbe abu tipus vadinsime veidrodžių dėžute.

Metalinės veidrodžių dėžutės sudarytos iš dviejų dalių – apatinės, kurios vidinėje pusėje įstatomas stiklinis (dažniausiai randami alavo amalgamos pėdsakai) veidrodėlis, ir viršutinės, atliekančios dangtelio funkciją. Abi dėžutės dalis jungia metalinė grandinė, perverta per dirbinio krašte esančias metalines kilpeles. Alternatyva kilpelei, o galbūt ir gaminio vėlesnio taisymo rezultatas, – skylutės. Medinėse dėžutėse skylutės yra dirbinio centre ir kraštuose. Kraštinės skylutės skirtos pervėrimui (remiantis metalinių dėželių analogais), taip dvi dėžučių dalys turėjo jungtis tarpusavyje. Centrinės skylutės paskirtis iki šiol nėra aiški – Lietuvos ir Vokietijos tyrinėtojai kelia prielaidą, kad tai rankenos arba sutvirtinimo vieta²⁷. Rankenos versiją galime interpretuoti dvejopai: vienu atveju – tai rankinio veidrodžio rankena, todėl pats veidrodis turėtų būti didesnio skersmens ir skirtusi jo nešiojimo principai. Tokia versija galima, pasak Melchior-Bonnet, net ir ankstyvieji rankiniai veidrodėliai turėjo medinius arba medžiaginius dangtelius, apsaugančius jų veidrodinį paviršių²⁸. Antroji interpretacija – tai dėžutės viršutinės dalies rankena, ja atidaromas dirbinys. Nuspręsti, kuri versija teisinga, yra sudėtinga – tarp Lietuvoje rastų dirbinių nėra

²⁴ Kaminskaitė 2007: 225.

²⁵ Рыбина 1993.

²⁶ Kaminskaitė 2007; Pukienė 2009.

²⁷ Kaminskaitė 2007: 226; Krueger 1995.

²⁸ Melchior-Bonnet 2005: 32.

3 pav. XVII a. stikliniai veidrodėliai, aptikti Skėrių kapinyne, Mažeikių r. V. Valatkos 1972 m. tyrinėjimai. Iš: *Mažeikių muziejus*, GEK MM 3634 A 311, GEK MM 3635 A 312. Autorės nuotr.

dėžutės, kurios abi – viršutinė ir apatinė – dalys būtų išlikusios. Vientisos veidrodėlio dėžutės pavyzdžių matome Ingeborg Krueger straipsnio iliustracijose²⁹.

Medinių dėžučių fragmentai nėra vieninteliai su veidrodžiais susiję archeologiniai radiniai Lietuvoje. XVII a. datuotose kapavietėse rasti stikliniai veidrodėliai ir jų fragmentai papildo archeologinių veidrodžių grupę. Valatkos 1972 m. Skėrių kapinyne³⁰ aptikti du apskritimo formos veidrodėliai (3 pav.) ilgą laiką, iki medinių dėžučių atradimo Vilniaus žemutinės pilies kasinėjimuose, laikyti ankstyviausiais veidrodžiais Lietuvoje³¹. Deja, veidrodėliai rasti sunaikintame kape, kuriame neaptikta jokių kitų radinių, nebuvo įmanoma nustatyti ir mirusiojo lyties. Šis faktas ne tik apsunkina veidrodžių datavimą, bet ir nepalieka galimybės sociokultūrinei interpretacijai. Dešimtmečiu anksčiau, 1962 m., Rumšiškių kapinyne rastas stiklo gabaliukas, Algimanto Merkevičiaus identifiukuotas kaip veidrodėlis³², suteikia mums daugiau informacijos. Faktas, kad dirbinys rastas 25–35 metų, archeologo žodžiais, turtingos moters įkapėse, nurodo, kad tuo metu veidrodžiai buvo itin reti ir vertingi, taigi, prabangos daiktai. Svarbi ir savininko lytis – įkapės reprezentuodavo ne tik socialinį statusą, bet ir lytį, jai priskiriamas veiklas, aprangą ir puošmenas. Dar vienas radinys, sąlyginai identifiukuotas³³ kaip stiklinis veidrodėlis, rastas Vilniaus Naujamiesityje³⁴, – taip pat moters įkapėms priskirtas dirbinys. Moters amžius kiek jaunesnis nei anksčiau aptartu atveju – 20–25 metai. Žinoma, šių dviejų atvejų nepakanka

²⁹ Krueger 1995: 209–248.

³⁰ Valatka 1972.

³¹ Valatka 1973: 56.

³² Merkevičius 1962. 185; 185a.

³³ Archeologinėje ataskaitoje prie šio radinio rašomas klausukas – įprasta praktika neištiriams ar klausimų dėl numatomos funkcijos keliantiems radiniams. Šiuo metu radinys tiriamas ieškant metalo amalamos pėdsakų.

³⁴ Ramanauskienė 2010.

konstatuoti, kad Lietuvoje veidrodys buvo moteriškas atributas, reprezentuojantis vien „dailiąją lytį“. Vytautas Urbanavičius, aprašinėdamas materialinės kultūros pokyčius pagal XIV–XVII a. Lietuvos kapinyuose rastus dirbinius, skirsto radinius į būdingus vyrų, moterų arba abiejų lyčių įkapėms. Tačiau veidrodžio, kuris yra vienas iš keleto XIV–XVII a. įkapių naujovių, jis nepriskiria nė vienai kategorijai. Taigi, veidrodžio, kaip vienos lyties atributo, klausimas lieka atviras tolimesniems tyrimams.

Sunku atsakyti, ar kapavietėse rasti neįrėminti veidrodėliai (dėl organinės kilmės rėmai galėjo suirti) buvo nešiojami kaip aprangos dalis. Įkapes sudaro dviejų tipų radiniai: mirusiojo apranga su papuošalais bei atskirai nuo drabužių sudėti daiktai: ginklai, darbo įrankiai, buitiniai rakandai, socialinių ir ekonominių statusą reprezentuojantys daiktai. Veidrodys galėtų patekti į abi grupes, tačiau labiau tikėtina jo priskyrimas antrajai – išryškinant tualetinę arba higieninę funkcijas. Šios funkcijos sudaro pagrindą likusioms kasdienybės istorijos sritims: tualetui ir higienai, kurių kontekste aptarsime mažuosius veidrodžius.

Tualetu veidrodžiai

Tualetas (pranc. *toilette*), kurio viena pirminių reikšmių yra moters reprezentacinė apranga, skirta dėvėti viešumoje, arba, pasak „Dailės žodyno“, vientisas moters drabužių ansamblis³⁵, yra tapatus aprangai ir disciplinos atžvilgiu – kostiumo istorijai. Kita vertus, šis terminas apima daug platesnę sampratą – jis taikomas ir rengimosi etapui, todėl įtraukia persirengimui skirtus baldus (tualetinį stalėlį arba komodą), išvaizdos priežiūros reikmenis, veiksmus: šukavimąsi, kosmetiką, parfumeriją.

Tualetinė paskirtis – universaliausia veidrodžio funkcija³⁶, todėl ją atliko įvairių tipų veidrodžiai: tiek mažieji rankiniai, tiek ir didieji, pakabinti ant prieškambarių sienų arba pastatyti buduaruose bei miegamuosiuose (*psyché*). Visi jie gali būti įvardijami vienu terminu – *tualetu veidrodžiu*. Reikėtų pridurti, kad tualetu veidrodys skiriasi nuo *tualetinio veidrodėlio* (ang. *dressing-glass*) – pastaroji sąvoka plačiau aptarta ankstesniame autorės straipsnyje³⁷. Melchior-Bonett tualetiniu veidrodžiu įvardija kiek konkretesnį tipą: „Tualetiniai veidrodžiai daug didesni už kišeninius, primena savo antikinius pirmtakus. Jie turi medinį, dramblio kaulo arba sidabro kotą, nudailintą atitinkamai pagal kainą, ir dangtelį iš medžio ar audinio, kuris poliruotą paviršių apsaugo nuo oksidacijos ir įdrėskimų <...>. O kartais jie pritvirtinami ant nukaltos kojelės, vadinamos „freilina“ arba „liokajumi“, todėl gali stovėti ant baldų, o jei dar turi ašį, gali ir sukiotis.“³⁸ Kaip pabrėžia Melchior-Bonett, tokių veidrodžių gausu viduramžių ikonografijoje³⁹, tačiau

35 *Dailės žodynas* 1999: 431.

36 Išimtį sudaro išskirtinai reprezentacijai skirti interjero veidrodžiai, dažniausiai patalpunami tualetui nepatogiose vietose – virš židinių, virš sofų.

37 *Užuotaitė* 2010: 135–136.

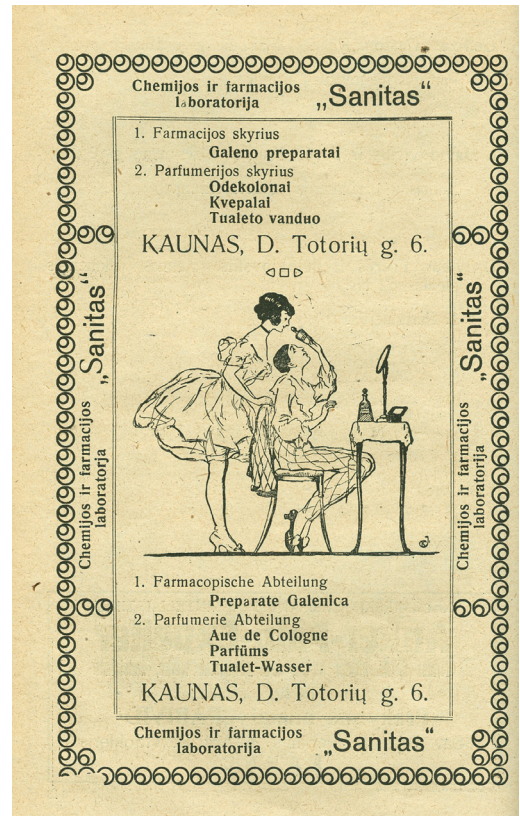
38 Melchior-Bonett 2005: 32.

39 Gausi viduramžių ikonografija pateikta *Medieval and Renaissance Material Culture / the linkspages at larsdatter.com* [paskutinis apsilankymas 2014 09 10]. Prieiga per internetą: <http://www.larsdatter.com/mirrors.htm>

Lietuvoje archeologinė medžiaga tokių dirbinių pavyzdžių nepateikia. Daug vėlesnes veidrodžių ant kojėlės versijas galime rasti XX a. ikonografijoje, pavyzdžiui, 1930 m. Lietuvos žemės ūkio ir pramonės parodos katalogo⁴⁰ reklamoje (4 pav.). Jame vaizduojamas veidrodėlis su aukšta, grakščia kojele, stovintis ant tualetinio stalėlio ir atliekantis grimo veidrodžio funkciją.

Šiame straipsnyje, kaip jau minėta, aptariami mažieji veidrodėliai, nesusieti su baldais ar interjeru. Prie mažųjų tualetų veidrodžių priskirsime ir trumpiems dirstelėjimams skirtus veidrodėlius, kurie atlieka tą pačią funkciją kaip ir nešiojami veidrodėliai, tačiau nėra priderinti bei pritvirtinti prie kostiumo ar aksesuarų. Pavyzdžiui, prekyvietėse naudoti veidrodėliai, leidavę pirkėjams įsitikinti perkamo daikto, dažniausiai papuošalo ar galvos apdangalo, tinkamumu: „Apdriskę, su lapsardokais pardavėjai rodo joms visa, ką tik turi, o jos kiekvieną skarelę supasi ant galvos ar ant pečių ir su tam tikru pasitenkinimu žiūrisi į mažą skarą aptaisytą veidrodėlį.“⁴¹ Taigi, į tualetinę funkciją orientuoti veidrodžiai nebuvo „pririšti“ prie aprangos ar interjero – juos lengva perkelti iš vienos patalpos į kitą, iš privačios erdvės į viešąją. Tas pats principas galioja ir ilgesnėse kelionėse.

Josephas Frankas, apsigyvenęs Vilniuje 1804 m., atsiminimuose iš kelionės į Lietuvą minėjo lenkų „magnatus“, kurie keliaudami veždavosi ne tik savo virėjus, maisto produktus ir stalo įrankius, bet ir visą miegamojo inventorių: „Pusdieniu anksčiau pasirodo lovų, kilimų, drabužių, virtuvės rykų, maisto, vynų, porterių, likerių prikrauti furgonai ir brikos. Tarnai viską paruošia karčiamose (tam tikros smuklės, kur mažai kambarių su neišdaužytais langų stiklais), kad atvykę šeimininkai rastų valgio ir paruoštą gulatą, jie pastato lovas, išdėlioja tualetų reikmenis taip, kad patalpa kuo labiau panašėtų į ponų būstą. Gausiai viską iškvėpina.“⁴² Frankas tokį paprotį aiškina

4 pav. Pastatomas veidrodėlis chemijos ir farmacijos laboratorijos „Sanitas“ reklamoje. Iš: 1930 Vytauto Didžiojo metų Lietuvos žemės ūkio ir pramonės paroda Kaune: birželio m. 18–22 d.

40 1930 Vytauto Didžiojo metų Lietuvos žemės ūkio ir pramonės paroda Kaune: birželio m. 18–22 d. 1930.

41 Jucevičius 1959: 377.

42 Frankas 2013: 44.

karčiamų skurdumu, apie kurį nuolat pasikartojanti informacija mus pasiekia dar iš XVIII a. II pusės užsieniečių bei vietinių keliautojų atsiminimų ir kelionės dienoraščių. Pavyzdžiui galėtų būti anglų keliautojo Williamo Coxe atsiminimuose minimas pokalbis su lenkų „džentelmenu“ apie keliavimo po Lietuvą aplinkybes ir ypatumus⁴³.

Daiktai ne tik pasiimami į keliones, bet ir įsigijami jų metu. Ne išimtis buvo ir veidrodžiai. Pavyzdžiui, grafo Butlerio kelionės dienoraštyje minima, kad 1780 m. Niurnberge pirka skrybėlė, kilimėlis ir veidrodis (len. *zwierciadlo*). Šis įrašas itin lakoniškas: neįvardinta nei veidrodžio dydis, nei rėmo medžiaga. Visa informacija, kurią suteikia dienoraštis, pirminių kaina – iš viso kainavo 14 lenkiškų auksinų ir 6 grašius⁴⁴. Šimtmečiu anksčiau Jonas Kazimieras Vaišnoravičius aprašė savo kelionę po Europą, trukusią nuo 1667 iki 1669 metų. Kelionė buvo edukacinė – dvasininkas lydėjo kunigaikštį Ostrogiškį, kuris, kaip tuo metu buvo įprasta jauniems didikams, susipažino su svetimais kraštais, jų architektūra, papročiais, užmezgė vertingų pažinčių. Visa tai lakoniškai kelionės dienoraštyje aprašinėjo Vaišnoravičius, fiksavęs ir kelionės išlaidas, – tokia informacija mums itin vertinga, nes atspindi kilmingų keliautojų poreikius bei skonį. Šis šaltinis įrodo, kad jau XVII a. kelionėse pirkti veidrodžius buvo gana dažna praktika – per trejus metus trukusią kelionę iš viso įsigyti septyni veidrodžiai. Šeši iš jų pirkti Amsterdame 1667 m. birželio mėn.: juodmedžio rėmų veidrodis už 45 florinus, du juodmedžio rėmų veidrodžiai už 15 florinų ir du veidrodžiai už 12 florinų⁴⁵. Iš versto teksto neaišku, ar paskutiniai veidrodžiai taip pat buvo su juodmedžio rėmais, – gali būti, kad dėl paprastesnės ir pigesnės medienos jų rėmų medžiagiškumas nedetalizuotas. 1668 m. liepos mėn. dienoraštyje minimas Paryžiuje pirktas veidrodis su krištoliniais rėmais, kainavęs 286 florinus⁴⁶. Jei pastarąjį pirkinį sulygintume su „sidabrinium laikrodžiu“, kainavusiu 30 florinų⁴⁷, nekiltų abejonių, kad toks veidrodis buvo itin prabangus pirkinys. Sekdami dienoraščiu sužinome, kad po dviejų dienų veidrodis kartu su keletu kitų daiktų buvo supakuotas ir perduotas pažįstamai damai, veikiausiai išsiruošusiai į kelionę: „Perdaviau JM maršalo žmonai tris paketus: du su knygomis, trečią, nedidelį – su sabalais, plunksnomis, įvairiomis smulkmenomis, veidrodžiu.“⁴⁸ Nors veidrodis įvardintas individualiai, nepriskiriant jo smulkmenoms, tačiau jis turėjo tilpti, pasak autoriaus, į nedidelį paketą, vadinasi, ir jo išmatavimai negalėjo būti dideli. Prielaidas apie mažuosius tualetų veidrodžius galime kelti ir lygindami Amsterdame pirktų veidrodžių kainas – pigesni nuo brangesnių galėjo skirtis ne / ne tik kokybe, bet ir išmatavimais.

43 Balkus; Budvytis 2012: 309.

44 *Butlerio kelionės į Italiją ir Vokietiją 1779–1790 metais dienoraštis* 2013: 417.

45 Vaišnoravičius 2009: 98.

46 Ten pat: 179.

47 Ten pat: 182.

48 Ten pat: 179.

Labai besiskiriančias Amsterdame ir Paryžiuje Vaišnoravičiaus pirktų veidrodžių kainas galime paaiškinti medžiagų ir jų kokybės skirtumu, ypač su krikščioniais rėmais, bei vertime vartojamomis sąvokomis – „nuspirkau“ bei „nupirkau“. Jos atskleidžia, kieno poreikiams buvo pirkti daiktai – kunigaikščio ar jį lydinto dvasininko. Iš to galima kelti prielaidą, kad dvasininkas negalėjo sau leisti tokios prabangos, kaip kilmingas jaunuolis. Kita vertus, lieka neaišku, kodėl dvasininkui reikėjo šešių veidrodžių. Atsakymas galėtų būti Melchior-Bonnet pastaba apie XVII a. smarkiai išaugusį veidrodžių kiekį: iki 1630 m. veidrodį turėjo 5 iš 286 paryžiečių šeimų, o nuo 1650 m. – dvi iš trijų, be to, veidrodis namuose nebebuvo vienetinis daiktas⁴⁹. Nors Paryžiaus praktikos negalime pritaikyti tuometiniams Lietuvos miestams, tačiau keliautojo, XVII a. II pusėje po Europą lydinčio didiką, atveju tokia statistika įtikinama.

Veidrodis kaip higienos priemonė

Tualetas, kuris, kaip jau minėta, apima šukuosenos tvarkymą, kosmetiką, parfumeriją, yra glaudžiai susijęs su kūno higiena. Trumpai aptarsime šios funkcijos veidrodžius. Veidrodis reikalingas tam, kad prausdamasis ir atlikdamas kitas higienos procedūras (pagal laikmečio papročius ir higienos sampratą) žmogus galėtų matyti savo atvaizdą, dažniausiai veido. Taigi, veidrodis siejasi su veido ir galvos srities higienos procedūromis. Higienos istorijoje veidrodis minimas greta kitų reikmenų: šukų, dantų šepetėlių, ausų ir dantų krapštukų⁵⁰. Kaip ir aprangos istorija, higienai naudoti veidrodžiai lietuviškoje istoriografijoje ir rašytiniuose šaltiniuose paliko nežymų „pėdsaką“. Išimtį sudaro memorialinė literatūra, kurioje užfiksuoti negausūs pastebėjimai apie asmens švaros procedūras. Vienas iš informatyviausių šaltinių – Merkelio Račkausko, Žemaitijos inteligento, jaunystės atsiminimai iš Šiaulių, vaizdingai nupasakojantys Lietuvos žmones pačioje XX a. pradžioje. Vienas jų – skolinimu su palūkanomis vertęsis ponas Jamontas: „Jamontas savo sėdėjimą prie lango pradėdavo dviem veiksmis, pasikartojančiais kas antrą dieną: vieną rytą skutosi prie lango, žiūrėdamas į veidrodį, kurį laikė Karusia, o kitos dienos rytą tuo pat metu tvarkė gausius savo raudono veido spuogus, kartais ir iššokusius ant akių miežius, dviem pirštais vienos rankos ištempęs odą, o dviem kitos išspausdamas pūlius, kuriuos paskui ilgai žiūrinėjo, prikišęs pirštus prie akių, ir kišo Karusiai pažiūrėti. Kiekvienas tų Jamonto veiksmyų vykdavo punktualiai tuo pačiu laiku. Mano šeimininkams Stšigockiams šie Jamonto veiksmai atstodavo kalendorių ir laikrodį, kurių neturėjo <...>. Trečias, jau ne toks punktualus Jamonto veiksmas, vykdavo po anų dviejų: irgi žiūrėdamas į veidrodį šukavosi plaukus ir suko ūsus; užsukęs į viršų, prispausdavo tinkleliu, kurio galus iš užpakalio užrišdavo Karusia, visų šitų manipuliacijų metu stovėjusi užpakaly

⁴⁹ Melchior-Bonnet 2005: 36–37.

⁵⁰ Kaminskaitė 2010: 298–303.

su rankšluosčiu ant peties.⁵¹ Ši citata suteikia skirtingos informacijos. Visų pirma detalai aprašyti miestiečio, besiverčiančio pinigų skolinimu, higienos įpročiai, jų reguliarumas: skutimasis, veido „valymas“, plaukų šukavimas bei ūsų sukimas. Antra, šios procedūros, reikalaujančios natūralios šviesos, atliekamos prie lango į kiemą, buvo iš dalies viešos – jas galėjo matyti kaimynai ir į kiemą užsukę prašalaičiai, klientai. Galiausiai iš užuominų galime rekonstruoti šioms procedūroms naudoto veidrodžio tipą: skutantis veidrodi priešais vyrą laikydavo tarnaitė, taigi, tai turėjo būti nedidelių išmatavimų veidrodis, kurį iškeltą nesudėtinga išlaikyti rankose. Tačiau valant veidą ir šukuojantis, mergina stovėdavo šeimnininkui už nugaros, – šiais atvejais veidrodis turėjo būti pakabinamas arba pastatomas netoli lango.

Aptartu atveju viešas higienos procedūrų atlikimas buvo aplinkinių toleruojamas ar net priimtinas veiksmas, o nepalankus pasakotojo tonas, regis, kritikavo ne tiek manieras, kiek patį Jamonto asmenį, tiksliau, jo pragyvenimo šaltinį – „lupikavimą“. Ona Tiškevičiūtė Potocka, gyvenusi šimtmečiu anksčiau nei Račkauskas, pateikė panašaus elgesio pavyzdį: nespėjus svečiams palikti pietų stalo, kunigaikščiui buvo atneštas dubuo, dantų šepetukas bei veidrodis, ir nemandagaus žmogaus reputaciją turėjęs namų šeimnininkas ėmė valytis dantis⁵². Toks elgesys aplinkinių įvertintas kaip itin netaktiškas ir neatitinkantis etiketo normų. Šias istorijas skiria ne vien metų tarpas, bet ir jų dalyvių kilmė – tiek pasakotojų, tiek „pagrindinių personažų“, tiek ir aplinkinių stebėtojų. Taigi, etiketo taisyklės (ir higienos procedūrų privatumas) priklausė nuo socialinio sluoksnio.

Veidrodžių šukės

Kaip vieną iš mažųjų veidrodėlių tipų aptarsime veidrodžių šukes, kurios iki šiol nebuvo mokslinio tyrimo objektas, tačiau ši, atrodytų periferinė, tema yra labai svarbi analizuojant tiek veidrodžio istoriją, tiek ir socialinius šios srities aspektus, nes šukės geriausiai atskleidžia esminę veidrodžio funkciją – nebelieka puošnaus dekoru, interjerui pritaikytų didelių išmatavimų, tačiau lieka asmens atspindys, jo vidaus ir išvaizdos refleksija. Šukės, o taip pat ir įskilę veidrodžiai, naudoti buityje ir tarsi atstoję kokybiškus, nurodo, kad veidrodžiai buvo brangūs, ne visiems prieinami daiktai, kuriems sudužus vertė sumažėdavo, tačiau neišnykdavo⁵³. Apie jų vertę byloja įrašai turto inventoriuose – gana gausiai tokių pavyzdžių pateikia Elisabeth Donaghy Garrett, analizavusi Amerikos veidrodžių istoriją nuo 1700 iki 1850 metų⁵⁴. Išvardinti inventorių

51 Račkauskas 2008: 74–75.

52 Potocka 1898: 62.

53 M. Račkauskas atsiminimuose iš gyvenimo Šiauliuose pas „nusmurgusią bajorę“ ir jos dukterį mini jaunos moters tualetinį ritualą – prieš užmigdama ji ilgai žiūrėdavo į save veidrodžio šukėje, kurią laikė „užkištą už kaspino prie sienos“ (Račkauskas 2008: 87).

54 Donaghy Garrett 1992: 32.

įrašai mini ne šukes, o konkrečių formų, pavyzdžiui, *psiche, triumo* sudužusius veidrodžius, neretai nurodant, į kelias dalis jie skilo. Skirtingai nei mūsų tyrime, Donaghty Garret savo tekste skilusius veidrodžius „pririša“ prie interjero; remdamasi inventorių įrašais, kuriuose kilnojami daiktai vardijami pagal patalpas, kuriose buvo patalpinti, ji prieina prie išvados, kad senamadiški, mažiau vertinami bei reprezentatyvūs veidrodžiai buvo perkeliami į žemesniuosius apartamentus – kuklesnę, mažiau reprezentatyvią namų dalį. Neretai suskilę veidrodžiai buvo paliekami įprastose vietose: salonuose, miegamuosiuose, valgomuosiuose, tikintis, kad juos sutaisys (pasidarbuos, užtaisys, pritaikys naują arba sutaisys seną rėmą, įdės naują stiklą) amatininkai – dažniausiai keliaujantys po dvarus ir užsiimantys įvairiausių rūšių pagalbiniais darbais. Apie Lietuvos inventoriuose randamus sudužusius veidrodžius tyrimas dar bus vykdomas, tačiau jau dabar aiškėja, kad tokių įrašų esama Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyriuje – 1814 m. moters kilnojamo turto inventoriuje, baldų grupėje, pažymėtas sudužęs senamadiškas veidrodis⁵⁵.

Apie sudaužytų veidrodžių taisymą Lietuvoje iš XVIII–XIX a. laikotarpio duomenų kol kas neturime – ankstyviausi skelbimai apie taisomus veidrodžius mus pasiekia iš XX a. 3–4 dešimtmečių. Lenkiškoje Vilniaus tarpukario spaudoje randame Šmilio Reizenbergo veidrodžių fabriko skelbimus⁵⁶ apie parduodamus įvairių rūšių veidrodžius (tualetu, triumo ir sieninius) bei senų, sugadintų, dėmėtų veidrodžių taisymą. Identiška žinutė kitame tų pačių metų periodiniame leidinyje „Vilniaus laikraštis“⁵⁷ informuoja, kad Didžiosios gatvės namo Nr. 55 antrajame aukšte veikia veidrodžių dirbtuvė (lenk. *pracownia luster*). Šių dirbtuvių adresas sutampa su minėto Reizenbergo fabriko adresu, todėl galime teigti, kad tai ta pati įmonė. Tarpukariu veidrodžių atnaujinimu bei taisymu užsiėmė ir Kaune 1929 m. įsteigta stiklo šlifavimo ir veidrodžių dirbtuvė „Kristal“⁵⁸.

XX a. veidrodėlių tipai

XX a., kitaip nei tekste fragmentiškai aptarti ankstesnieji laikotarpiai, išsiskiria rašytinių šaltinių ir ikonografijos, bylojančių apie mažųjų veidrodžių formas ir funkcijas, gausa bei Lietuvos muziejuose išlikusiais (ir eksponuojamais) veidrodėliais. Geriausiai industrinės gamybos, įsivyravusios XIX–XX a. sandūroje, veidrodėlių įvairovę atskleidžia fabrikų arba prekyviečių prekių katalogai. Kaip pavyzdį aptarsime 1912 m. išleistą M. ir V. Isserlinų sandėlio prekių katalogą-kainoraštį⁵⁹, pristatantį platų kišeninių ir tualetu veidrodėlių asortimentą.

55 VUB RS. F4 – 30663-30664 (A–964). Dvaro kilnojamo turto inventorių 1814: 9.

56 *Dziennik Wileński* 1922. 191: 4.

57 *Gazeta Wileńska* 1922. 43: 6.

58 Lietuvos žemės ūkio ir pramonės parodos komiteto biuletenis 1923–1930.

59 *T-во Бр. М. и В. Иссерлинь оттовый прейсь-куранть* 1912.

Kataloge pateikti keturi kišeniniai veidrodėliai nuo tualetinių skiriasi mažesniais išmatavimais – šis bruožas, kaip jau anksčiau minėta, visada buvo išskirtinė kišeninių veidrodėlių savybė. Tačiau vietoje kaulinės, metalinės ar medinės dėželės, kuriose jau XIV a. nešioti kišeniniai veidrodžiai, XX a. pr. matome odinį apvalkalą. Dirbinio formos skirtingos: apvali, keturkampė, keturkampė su nuapvalinta viršutine dalimi, šiek tiek skiriasi ir išmatavimai. Palyginę kainas matome, kad veidrodėlių vertė priklausė nuo veidrodinio paviršiaus dydžio bei apdailos – brangiausias veidrodėlis, kainavę 9 rb, buvo įrėmintas „elegantišku odiniu rėmeliu“⁶⁰. Trimis dešimtmečiais vėliau nei išleistas katalogas, 1944 m., veidrodėlis su odiniu aptaisu rastas tarp mirusio Vilniaus tapytojo Aleksandro Šturmano daiktų ir įtrauktas į jo turto inventorių⁶¹. Šis faktas patvirtina ne tik oda aptaisytų veidrodėlių populiarumą, bet ir paneigia prielaidą, kad nešiojamas veidrodis XX a. pr. buvo išskirtinai moteriškas daiktas.

Lietuviškoje tarpukario spaudoje pasirodę veidrodžių fabriko „Reflex“ skelbimai pristato dar vieną XX a. I pusės kišeninių veidrodėlių tipą: „Lietuvos Didvyriams transatlantiniams lakūnams kapit. St. Dariui ir lak. St. Girėnui paminėti, Lietuvos Aero Klubui leidus, veidrodžių fabrikas „REFLEX“ Kaune, išleido elegantiškai nušlifuosius kišeninius veidrodėlius su lakūnų atvaizdais, įvairių spalvų meniškai suakompanuoti atvaizdai yra praktiškai įdėti tarpe dviejų stiklinių plokštelių, taip pat iš vienos pusės turime geriausios rūšies šlifuoatą veidrodėlį, gi iš kitos pusės lakūnų atvaizdus po stiklu. Reikalaukite visuose kooperatyvuose, galanterijos, kosmetikos ir ridikiulių pardavimo krautuvėse ir knygynuose. Pagal sudarytą su Liet. Aero Klubu sutartį, šio veidrodėlio kaina pavieniui nustatoma nebrangiau 80 centų. Kooperatyvams ir krautuvėms žymi nuolaida. Užsakymai ir mažesni pašto siuntiniai pildomi skubiai ir sąžiningai. Veidrodžių fabrikas „REFLEX“ Kaunas, Vilniaus g-vė 33 Ns, tel. 472 Ns.“⁶² Šių skelbimų randame ir paskutiniaisiais 1933 m., ir pirmaisiais 1934 m. mėnesiais⁶³. Informaciją apie fabriką šiek tiek papildė 1934 m. kovo mėn. savitraštyje „Trimitas“ pasirodęs nedidelis skelbimas apie ieškomus veidrodėlių platintojus „Kaune ir provincijoje“⁶⁴. Nors proginiai veidrodėliai, skirti „Lituanicos“ skrydžiui, skelbime neįvardinti, tačiau patriotinė konotacija aiški – pageidauta, kad būsiami platintojai būtų šauliai. Taigi, kišeniniai veidrodėliai su lakūnų portretais papildė patriotiškumo ženklų buitįje gretas⁶⁵. Juos priskirtume grupei daiktų, sukurtų ir dekoruotų „Lituanicos“ skrydžiui atminti: rašiklių fabrikas „Lituanica“ siūlė keturių rūšių rašiklius ir rašalą⁶⁶, „čekoslovakų

60 Ten pat: 121.

61 KPC. F. 17. Ap. 2. B. 3. *Kultūros paminklų apsaugos įstaiga: Paminklo saugos dokumentai (1934–1949)*: 195.

62 *Sekmadienis* 1933. 51(302): 9.

63 *Šiaurės Lietuva* 1933. 51(201): 6; 52(202): 10; *Jaunoji karta* 1933. 49; 1934. 2: 299.

64 *Trimitas* 1934. 10: 197. Už nuorodą dėkoju Ievai Burbaitei.

65 Plačiau apie tarpukariu populiarių valstybingumo ženklų ir istorinių asmenybių portretų naudojimą taikomojoje grafikoje ir buities daiktuose – Šatavičiūtė 2009: 117–129.

66 *Diena* 1934. 13(768): 11; *Apžvalga* 1936. 21(47): 8.

firma B.“ gamino vyriškus ir moteriškus ženklukus (žetonus)⁶⁷, saldainių fabrikas „Rūta“ išleido saldainių seriją su dėžutėmis, dekoruotomis lakūnų atvaizdais⁶⁸. Veikiausiai veidrodėliai papildė šią grupę dėl patogios konstrukcijos ir praktiškumo – kišeninis veidrodis tarpukariu jau įprastas, plačiai naudojamas daiktas, ir, skirtingai nei sieninių ar daugumos kitų interjero veidrodžių tipų, jų nugarinė pusė pritaikoma reprezentacinei funkcijai.

Amerikos lietuvių spaudoje pasirodžiusiame Raimundo Mariaus Lapo straipsnyje⁶⁹ iškelta prielaida, kad veidrodžių fabrikas „Reflex“ 1934 m. nebedirbo, o jų produkcijos pavyzdžių neišliko nei muziejuose, nei privačiose kolekcijose. Nors Lapas ir pamini porą 1934 m. leidinių, kuriuose nebėra „Reflex“ „pėdsakų“,

tačiau jie nesunkiai aptinkami kituose leidiniuose, pavyzdžiui, 1934 m. išleistoje Kauno adresų knygoje⁷⁰. „Reflex“ minimas prie stiklo dirbtuvių, šlifavimo prekybos bei veidrodžių dirbtuvių grupės. Prielaidą apie neišlikusius veidrodėlius sunku paneigti – tokių veidrodėlių iki šiol Lietuvos muziejų fonduose kol kas nepavyko rasti. Įsivaizduoti, kaip galėjo atrodyti minėti veidrodėliai, galima pasitelkus užsienio produkcijos analogus. Pavyzdžiui, kišeninis veidrodėlis su amerikiečių lakūno Charlo Augusto Lindbergh atvaizdu (5 pav.). Deja, nėra žinoma, kada pagamintas šis veidrodėlis, tačiau atsižvelgiant į Lindbergh populiarumą XX a. 3–4 deš. galime kelti prielaidą, kad tai panašaus laikotarpio dirbiniai.

Tualetinių veidrodžių pasirinkimas minėtame prekių kataloge kur kas gausnesnis nei kišeninių – siūloma dvidešimt keturi veidrodėlių tipai. Dominuojanti forma – ovalas, kiek mažiau keturkampių, keletas apskritimų ir vienas pasagos formos. Brangiausias kataloge yra pastatomas tualetinis veidrodis, sudarytas iš trijų tarpusavyje sujungtų ovalo formos dalių. Tokio tipo veidrodžiai buvo populiarūs – sustatyti kampu, jie atspindėdavo didesnio ploto vaizdą, todėl itin atitiko tualetinę paskirtį. Vienas ryškiausių pavyzdžių – grimo veidrodis, saugomas Lietuvos teatro, muzikos ir kino muziejuje (6–7 pav.). Šis veidrodis priklausė Lietuvos teatro aktorei Marijai Marcinkevičiūtei-

5 pav. Kišeninis veidrodėlis su amerikiečių lakūno Charlo Augusto Lindbergh atvaizdu. Prieiga per internetą: <http://www.celluloidmirrors.com/types-of-pocket-mirrors/>

67 ABC informatinis dienraštis 1934. 10(108): 4.

68 Šiaurės Lietuva 1933. 36(186): 1.

69 Lapas 2013. 104: 10–11.

70 Visas Kaunas 1934: 204.

6–7 pav. Grimo veidrodis. XX a. I pusė, Rusija. Saugomas Lietuvos teatro, muzikos ir kino muziejuje, LTMKM AD 10842

Lipčienei, kuri jį kaip dovaną gavo iš rusų operos atlikėjo Fiodoro Šaliapino – tą liudija įrašas ant dešinėsios šoninės dalies nugarinės pusės: „Poniai Marijai Lipčienei atminimui apie Fiodorą Šaliapiną, 1934 metai / Kaunas“⁷¹. Veidrodžio konstrukcija buvo itin patogi ne tik grimuojantis, t. y. išskleidus jį arba suskleidus – tinkamai sulankstytas sumažėja trigubai, užsidengia visas veidrodinis paviršius – nebereikia atskiros dėželės ar dėklo, kuris jį saugotų. Toks be atramos ant briaunų pastatomas veidrodis lengvai pritaikomas kelionių (gastrolių) metu, be to, jis gali būti ir pakabinamas – turi pritvirtintą grandinėlę. Kadangi dedikacinis įrašas, suteikiantis veidrodžiui memorialinę vertę, užrašytas neatsižvelgus į veidrodžio konstrukciją, vei-

drodis muziejuje eksponuojamas apverstas – grandinėlė veidrodžio apačioje praranda pakabinimo funkciją. Panašiu būdu naudoti trijų dalių veidrodėliai su atraminėmis kojelėmis – dėl stacionarių atramų jie galėjo būti tik pastatomi. Kiti šio tipo veidrodžių pavyzdžiai iš Lietuvos muziejų trumpai aptarti ankstesniame autorės straipsnyje⁷².

Likusieji katalogo pastatomi veidrodėliai paprastesni: jie sudaryti iš vienos dalies, į stalo paviršių remiasi apatine briauna arba turi ornamentuotas kojeles ir abejais atvejais atramą nugarinėje pusėje (8 pav.). Beveik trigubai mažesnę jų kainą lemia ne tik dirbinių išmatavimų skirtumas, bet ir dekoru gausa – dvi iš trijų veidrodžių nugarinės pusės dalių dažniausiai dekoruotos tapytais ar kitomis technikomis sukurtais piešiniais. Trečioji dalis, ant kurios grimo veidrodėlio atveju yra dedikacija, dažnai nedekoruota – sulanksčius veidrodį ji užsidengia.

⁷¹ Vertimas iš: *Lietuvos integrali muziejų informacijos sistema* [paskutinis apsilankymas 2014 09 10]. Prieiga per internetą: http://www.limis.lt/detali-paiska/perziura/-/exhibit/preview/120000001661192?s_id=zB5ZcZJAANC7k-lxO&s_ind=9

⁷² Užuotaitė 2010: 134.

Rankiniai veidrodėliai, kataloge priskirti tualetiniams, leidinyje nepasižymi dekoratyvu (8 pav.). Tačiau šiam tipui dekoratyvumas itin būdingas – ornamentuota ne tik nugarinės jų pusės, bet ir kraštai, rankenėlės. Pirmųjų XX a. dešimtmečių *art nouveau* stilistika dekoruotas veidrodėlis (9 pav.) saugomas Rokiškio muziejaus fonduose – stilizuoti narcizai „išauga“ nuo rankenėlės apačios ir „sužydi“ viršutinėje nugarėlės dalyje. Kiek vėlesnės *art deco* stilistikos veidrodėlį matome tarpukario leidinyje „Elektros žinios“⁷³ išspausdintoje muilo fabriko „Savolit“ reklamoje (10 pav.).

Išvados

Mažųjų, su interjeru ir baldais nesusietų, veidrodėlių tyrimas pateikia itin fragmentišką ir netolygią medžiagą – veidrodėlių „pėdsakus“ randame aprangoje, tualetu bei higienos procedūrose ir įpročiuose. Šių fragmentų interpretacija parodo skirtingų veidrodėlių tipų evoliuciją: nuo XIV a. Lietuvoje naudotų kišeninių veidrodėlių, patalpintų medinėse dėžutėse, iki XX a. pr. apskritų ir keturkampių veidrodėlių su odiniu įrėminimu. Per šimtmečius pakito ne tik gamybos būdas, forma, rėminimo medžiagos, bet atsirado ir nauja funkcija – tautinio sąmoningumo demonstravimas (kišeninių veidrodėlių nugarinėse pusėse pavaizduoti tarpukario didvyriai – transatlantiniai lakūnai S. Darius ir S. Girėnas).

Su interjeru nesusieti nešiojami veidrodžiai kartu su tualetu reikmenimis

8 pav. Tualetu veidrodėliai iš 1912 m. M. ir V. Isserlinų sandėlio prekių katalogo-kainoraščio. Iš: *Т-во Бр. М. и В. Иссерлинь оптовый прейсъ-курать* 1912

9 pav. XX a. pr. *art nouveau* stiliumi dekoruotas veidrodėlis, saugomas Rokiškio krašto muziejuje, RKM 46192

10 pav. Rankinis *art deco* stiliaus veidrodėlis muilo fabriko „Savolit“ reklamoje. *Elektros žinios* 1928

73 *Elektros žinios* 1928.

buvo imami į trumpas bei ilgesnes, iki keleto metų trukusias, keliones arba įsigijami keliaujant. Išvykos buvo dar vienas būdas išsigyti prabangių daiktų.

Mažieji veidrodėliai, atkartodami kitose Europos šalyse pagamintų veidrodžių konstrukciją, formą ir dekorą, išplito tarp įvairių socialinių sluoksnių – jei XVII a. veidrodėlius randame tik turtingose įkapėse, tai XX a. pr. be jų neapsieidavo miestiečio kasdienis tualetas bei higienos procedūros.

Visas mažųjų veidrodėlių funkcijas, išskyrus estetinę, atliko veidrodžių šukės – jų naudojimas buityje įrodo veidrodžio būtinybę ir su jais siejamą prabangos išpūdį, todėl taisyti sudužusius ir sugadintus veidrodžius tarpukariu Lietuvos didžiuosiuose miestuose – Vilniuje ir Kaune – ėmėsi juos gaminę bei importavę dirbtuvės ir sandėliai.

Gauta 2014 10 14

Priimta 2014 10 24

Santrumpos

KPC – Kultūros paveldo centras

VUB RS – Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius

Šaltiniai ir literatūra

1. Balkus, M.; Budvytis, V. Lietuvos didžiosios kunigaikštystės vaizdai XVIII a. *Darbai ir dienos*. 2012. 58: 309.
2. *Butlerio kelionės į Italiją ir Vokietiją 1779–1790 metais dienoraštis*. Sud. A. Pacevičius. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2013.
3. *Dailės žodynas*. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 1999.
4. Donaghy Garrett, E. Looking glasses in America: 1700–1850. *American tables and looking-glasses: in the Mabel Brady Garvan and Other Collections at Yale University*. Ed. D. L. Barquist. New Haven: Yale University Art Gallery, 1992.
5. *Dziennik Wileński*. 1922 12 20. 19: 4.
6. *Elektros žinios: vienkartinis leidinys skiriamas supažindinti su naujaisiais elektrotechnikos pasiekimais, pritaikant juos praktikos gyvenimui*. Kaunas: S. Neimano sp., 1928.
7. Frankas, J. *Vilnius XIX amžiuje: atsiminimai*. Pirma knyga. Vertė G. Dručkutė. Vilnius: Mintis, 2013.
8. *Gazeta Wileńska*. 1922 02 22. Nr. 43.
9. *Jaunoji karta*. 1934. 2: 299.
10. Jucevičius, L. A. *Raštai*. Vertė D. Urbas. Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1959.
11. Kaminskaitė, I. Asmens higiena. *Lietuvos didžiųjų kunigaikščių rezidencija Vilniuje*. Sud. V. Urbanavičius. Vilnius: Versus aureus, 2010: 298–303.
12. Kaminskaitė, I. XIII–XVII a. mediniai dirbiniai Vilniaus žemutinėje pilyje. *Vilniaus žemutinė pilis XIV–XIX a. pradžioje: 2005–2006 m. tyrimai: mokslinių straipsnių rinkinys*. Sud. L. Glemža. Vilnius: Pilių tyrimo centras „Lietuvos pilys“, 2007: 195–237.
13. Krueger, I. Glasspiegel im Mittelalter II: Neue Funde und neue Fragen. *Bonner Jahrbücher*. Band 195, 1995: 209–248.
14. Lapas, R. M. „Lituanica“ ir komercija. *Draugas*. 2013. 104: 10–11. Prieiga per internetą: http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:qaUFcdeq98kj:draugas.org/key/2013_reg/2013-07-20-DRAUGAS.pdf+&cd=10&hl=lt&ct=clnk&gl=lt&client=firefox-a
15. *Lietuvos Respublikos 1934–1935 metų Valstybės ir savivaldybės įstaigų, visuomenės organizacijų, laisvų profesijų ir prekybos bei pramonės įmonių adresų knyga „Visas Kaunas“*. Kaunas: Žaibo b-ės sp., 1934.
16. *Lietuvos žemės ūkio ir pramonės parodos komiteto biuletenis: periodinis informacinis leidinys parodos reikalais*. Kaunas: Parodos komiteto Spaudos biuras, 1923–1930.
17. Melchior-Bonnet, S. *Veidrodžio istorija*. Iš prancūzų k. vertė N. Kašėlionienė, D. Vaitiekūnas. Vilnius: Baltos lankos, 1994.

18. Merkevičius, A. *Rumšiškių senkapis (Kaišiadorių rajonas) 1962 m. archeologinių tyrinėjimų ataskaita*. Lietuvos istorijos institutas. Nr. 185.
19. Merkevičius, A. *Rumšiškių senkapio (Kauno marių saloje) Kaišiadorių raj. archeologinių tyrinėjimų, vykdytų 1962 m. rugpjūčio–rugsėjo mėn., radinių sąrašas*. Lietuvos istorijos institutas. Nr. 185a.
20. Potocka, A. *Pamiętniki: tłumaczyła J. A. z przedmową Piotra Chmielowskiego*. Warszawa: Granowski i Sikorski, 1898. 1.
21. Pukienė, R. Vilniaus žemutinė pilies XIII–XVI a. radinių medienos rūšys. *Lietuvos pilys*, 2009. 4(2008): 95–111.
22. Račkauskas, M. *Užrašai: Dvidešimt metų (1885–1905) Žemaitijos užkampy*. Parengė T. Venclova. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2008.
23. Ramanauskienė, J. *Archeologiniai tyrimai Vilniuje, Naujamiestyje (urbanistikos paminklo UV – 69 teritorijoje), Mindaugo g. 27, 27A: Ataskaita*. Vilnius, 2010. Prieiga per internetą: http://www.lad.lt/index.php?option=com_ladreports&Itemid=71 [interaktyvus].
24. Strazdas, K. *Lietuvos stiklas: nuo seniausių laikų iki 1940 metų*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1992.
25. Šatavičiūtė, L. Patriotiškumo ženklai XX a. pirmosios pusės kasdienybės kultūroje. *Menotyra*. 2009. 16(3–4): 117–129.
26. Užotaitė, I. Istoriniai veidrodžiai Lietuvoje. *Kultūros paminklai*. 2010. 15: 135–136.
27. Užotaitė, I. Modernėjanti Lietuvos visuomenė ir veidrodžiai interjeruose: nuo prabangos iki būtinybės. *Pa-saulietiniai interjerai: idėja, dekoras, dizainas*. Sud. D. Klajumienė. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2014: 157–174.
28. Vaišnoravičius, K. J. *Kelionė po Europą su jaunuoju kunigaikščiu Ostrogiškiu: 1667–1669 metų dienoraštis*. Iš lenkų k. vertė B. Mikalonienė, E. Patiejūnienė, iš lotynų k. vertė E. Patiejūnienė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2009.
29. Valatka, V. Seniausi veidrodžiai Lietuvoje. *Mokslas ir gyvenimas*. 1973. 4: 59.
30. Valatka, V. *Skėrių kaimo Švedkapis: archeologinių tyrinėjimų ataskaita*. LII, 1972. Nr. 337.
31. *1930 Vytauto Didžiojo metų Lietuvos žemės ūkio ir pramonės paroda Kaune: birželio m. 18–22 d.* Spaudai parengė ir išleido D. Gruodis. Kaunas: [s.n.], 1930.
32. Рыбина, Е. А. Зеркала в средневековой Руси (проблема атрибуции, публикация оправ с изображениями). *Великий Новгород в истории средневековой Европы: к 70-летию Валентина Лаврентьевича Янина*. Москва: Русские словари, 1993: 101–119.
33. *Т-во Бр. М. и В. Иссерлинь оптовый прейсь-курантъ*. Вильна, 1912.

Indrė Užotaitė

Mirrors without interior: pocket mirrors, hand mirrors, small standing mirrors, mirror shards

Summary

This article presents the history of small mirrors in Lithuania in the 14th–20th centuries. The object of the research is small mirrors not related to interior or furniture: pocket mirrors, hand mirrors, small standing mirrors, mirror shards. Because of the lack of historiography and sources directly related to the object, the research involves the history of costume, toilet and hygiene. These three fields represent small mirrors as accessories and toiletries used across all social layers – from upper-class to simple citizens. Small mirrors were taken to short or longer journeys or bought there – journeys were one of opportunities to purchase such a luxury thing. This research shows that broken mirrors or mirror shards were valued and also used for toilet or hygiene purpose. Only in the first half of the 20th century we can find manufactories which repaired broken and damaged mirrors.

KEY WORDS: history of everyday life, pocket mirrors, hand mirrors, history of clothing, toilet, history of hygiene, mirror shards